

ANDREJ KIRN*

Konfliktnost med ekonomijo in naravo

Ekološka kriza ni kriza narave po sebi in zase, ampak kriza človekovih odnosov s fizičnim okoljem. Človek je torej izvor ekološke krize in ključ njene razrešitve. Vsakokratna praksa ekonomskega ravnanja z naravo se je izražala v različnih oblikah teoretske zavesti (filozofiji, pravu, politični ekonomiji idr.) kot tudi v vsakdanji družbeni zavesti in psihi.

Status narave v različnih formah teoretske zavesti z ekološko-družbenega vidika do zdaj ni zadovoljivo raziskan niti zgodovinsko niti strukturno-analitično. V filozofsko-historičnih študijah o pojmu narave se pogreša družbeno-ekološki pristop. Pojem narave v ekonomski znanosti ima bolj kot kje drugje neposredne ekološke implikacije. Razen obsežne študije Hansa Immlerja *Natur in der ekonomischen Theorie*, Westdeutscher Verlag 1985, pa nisem naletel na kakšne druge tovrstne monografske obdelave. Vendar pa tudi Immlerjeva knjiga obravnava le predklasiko in klasično politično ekonomijo (Johna Locka, Ricarda, Smitha, Pettyja, fiziokrate in Marxa). Napovedana knjiga Ulricha Hampickeja, ki naj bi ta projekt sklenila z obravnavanjem narave v neoklasični ekonomski teoriji, pa očitno še ni izšla. Obstoječe podobe ekološke ekonomije (ecological economics), ekonomije naravnih virov (economics of natural resources) in ekološkega podjetništva (ecological management) pa zasledujejo bolj praktične izvedbene cilje kot teoretske interese.

Nasprotju med naravo in ekonomijo je že v okviru naturalnega gospodarstva prišel na sled sv. Avguštin (1914:168) z razlikovanjem med presojo uma, ki upošteva celoto, in presojo z vidika človekove potrebe in prijetnosti. Pragmatična presoja upošteva le zmožnost stvari, da so sredstva za določen smoter. »Valor naturalis« zadeva mesto stvari v sestoji celote, »valor usualis« pa njihovo koristnost za človeka. V teh dveh vrednotenjih je zajeto bistvo konflikta med naravo in ekonomijo. Človek bi po Avguštinu mnoga bitja enostavno iztrebil s sveta, če bi le mogel, ali zaradi nepoznavanja njihovega mesta v celotni naravi ali pa zaradi tega, ker kljub poznavanju njihovega mesta daje prednost svojim ugodnostim. Kdo ne bi imel raje kruh v svoji hiši kot miši, raje zlato kot bolhe, se je spraševal Avguštin? Avguštinovo tehtno ekološko priporočilo je: ko jemlješ in uporabljaš stvari iz narave, misli na njihovo celotno vlogo in ne samo na svoje koristi. Človekovo ekonomsko koriščenje stvari je praviloma ožje od njihove celostne ekosistemske funkcije. Le-ta je poškodovana ali celo uničena zaradi »valor usualis«. To velja predvsem za koriščenje obnovljivih bioloških virov, koriščenje neobnovljivih virov pa prav tako poteka praviloma na škodo obnovljivih virov. Avguštinova ugotovitev zadeva bistvo človekovega selektivnega odnosa do narave, ki pokaže vse svoje razsežnosti v blagovno-tržnem gospodarstvu kot nasprotje med menjalno vred-

* Dr. Andrej Kirn, redni profesor na Fakulteti za družbene vede

nostjo in naravo. Rastočemu pomenu dela ustreza pojemajoče upoštevanje narave. Teoretski refleksi te usmeritve se v teološki obliki v svoji elementarni zasnovi najde že pri Tomažu Akvinskem, kjer ljudje niso več odgovorni za »valor naturalis«. Postala je božja zadeva in skrb. Ljudje nimajo več samo vsesplošne pravice do prilaščanja nad zunanjimi stvarmi. Ta je postala določena skozi individualno korist. S tem je Tomaž Akvinski pokazal razumevanje za ekonomske potrebe svojega časa in se je popolnoma postavil na stran novega ekonomskega razvoja (Immler, 1985:41). Človek je pri Tomažu Akvinskem odrešen odgovornosti za presojo stvari z vidika celote in je pristojen le za njihovo presojo z vidika uporabnosti in koristi. Prva je skrb boga, druga pa naloga človeka. Pri Tomažu Akvinskem je izključena bojazen, ki je bila prisotna pri sv. Avguštinu, da bi človekova raba zunanjih stvari z vidika svojih ugodnosti in koristi lahko ogrozila njihovo mesto in vlogo v celotni naravi.

Družbeno-teoretske zasnove za primat dela nad naravo tako v ekonomski teoriji kot v družbeni zavesti sploh najdemo pri Johnu Locku v njegovem delu *Dve obravnavi o vladanju*, Mladost 1978. Delež dela pri vrednosti stvari znaša po Locku 9/10 in samo 1/10 pripada zemlji. Narava je samo dobaviteljica sama po sebi skoraj brezvrednih surovin. Locke sicer ne trdi, da bi delo proizvedlo vse vrednosti, ampak daleč največji delež. Pri tvorjenju vrednosti je vedno še nek ostanek narave. Ta delež pa skozi njegove izbrane primere izpade tako majhen, da se njegovo zanemarjanje zdi opravičljivo. Takšna koncepcija skoraj brezvredne narave je bila Locku potrebna tudi zaradi njegove konstrukcije nastanka zasebne lastnine in njenega legitimiranja. V kasnejšem pojavljanju narave kot produkcijskega faktorja ali kot naravne produktivne sile je narava izgubila svojo samostojnost kot tvorca vrednosti, ki jo je še imela pri Pettyju in fiziokratih. Subsumirana je pod produktivnost človeškega dela, ki omogoča, da je to delo, če so ostali pogoji isti, bolj ali manj produktivno in je izvor večje ali manjše zemljiške ali naravne rente sploh. Narava se je reducirala na predpostavko produkcije, na večni pogoj produkcije ter na bolj ali manj naklonjeno okoliščino produkcije. Če je bila narava »skoraj« brezvredna v ekonomskem vrednostnem smislu, dokler je ne oplemeniti človekovo delo, pa se je pri tem spregledalo, da še daleč ni brezvredna v ontološkem, eksistencialnem, ekološkem smislu za človeka in za celotno življenje. Postopoma narašča in pridobiva onto-ekološka eksistencialna vrednost narave nasproti goli ekonomski vrednosti, nasproti deležu dela. Pred dobrimi 20–30 leti se je začel obratni proces, kot ga je miselno reflektiral Locke, in je prevladoval več kot 250 let. Danes pa si ekološki ekonomisti niso povsem edini, kako rehabilitirati delež narave v produkcijskem procesu: ali samo v fizično-energetskih, snovnih pokazateljih ali tudi vrednostno. Šele v tistem trenutku, ko je narava priznana kot izvor vrednosti, ko je priznana kot samostojna produktivna sila, se lahko tudi prizna, da izgublja svojo vrednost, če se ne skrbi za njeno obnavljanje, kot se skrbi za obnavljanje človeške produktivne sile in za tehnologijo. Šele tedaj se lahko prizna in ugotovi ekonomska škoda onesnaženja za naravne produktivne sile.

Trg in medgeneracijska porazdelitev naravnih virov

V razmerju med menjalno in uporabno vrednostjo je implicirano razmerje med ekonomijo in naravo. Na trgu se ovrednotijo samo pozitivni rezultati produkcije in sankcionirajo neuspehi, ne pa negativne ekološke posledice produkcije. Na možnost, da se končuje obdobje rudninskega izobilja, so ekonomisti odgovorili ekonomistično, da je razpoložljivost virov ustrezno merjena v ekonomsko-vrednostnih in

ne fizičnih enotah. Cene bi določale relativno obilje ali pomanjkanje virov. Naraščajoče cene lahko samo pomagajo, da se upočasni naraščajoče absolutno fizično pomanjkanje, ne morejo pa ga odpraviti, razen v tem smislu, kolikor lahko spodbudijo iskanje nadomestkov. Vendar tudi z vsemogočnostjo substitucije ni treba pretiravati. Strogo vzeto ni nadomestkov za naravne vire, ampak gre samo za nadomeščanje *med* naravnimi viri. Za vodo in zrak ni nadomestkov. Kapital, tehnologija in delo so npr. nadomestek za razpoložljivost plodnih obdelovalnih površin samo do določene mere, ne pa v nedogled. Tehnologija, pa naj bo kakršna koli že, sama vedno temelji na nekih naravnih virih, pa zato strogo, absolutno vzeto sploh ni nadomestek za naravne vire.

Tržni mehanizem izključuje prihodnje generacije, ker se te ne morejo potegovati za naravne vire na sedanjem trgu. Tržna porazdelitev virov glede na bodočnost ne more biti učinkovita, ker se ne more vedeti, ali so precenjene bodoče zahteve ali podcenjene ponudbe. Učinkovita medgeneracijska porazdelitev neobnovljivih virov bi zahtevala informacije o bodočem povpraševanju in ponudbi. Takšne informacije, ki bi zajele desetletja ali celo stoletja, pa nikdar ne bo mogoče dobiti. Nemogoče je torej govoriti o optimalni podelitvi virov, če ni znano povpraševanje za celotno bodočnost. Bodoča potencialna pomanjkanja ne vplivajo na sedanje tržne odločitve, ker jih zanje ni. Tržni mehanizem ne more zaščititi človeštva pred ekološko krizo v bodočnosti, celo če bi po Roegnu predpostavili optimalno porazdelitev virov med generacijami in s tem dobili ustrezne cene naravnih virov.

Obstaja pa še drug način razmišljanja, ki praktično in teoretsko nerešljiv problem optimalne medgeneracijske porabe naravnih virov odpravi s specifičnim etičnim stališčem, ki sodi, da bodoče generacije, ki po definiciji ne obstajajo sedaj, tudi ne morejo imeti nobenih pravic sedaj. Bodoče generacije bodo lahko imele pravice samo nad tistim, kar bo razpoložljivo, ko bodo obstajale. Samo bitje, ki obstaja, ima interese, potrebe in želje. Pračlovek ni imel pravic do električne razsvetljave, dializnega aparata, ker tedaj ni bila razpoložljiva. In mi tudi nimamo pravic, da uživamo v pogledu na izginule živalske vrste. Tako pa tudi po tej teoriji nekatere bodoče generacije ne bodo imele pravic do uporabe plina, nafte, premoga in vrste rudnin. Če imajo bodoče generacije enake pravice do tega, kar sedaj obstaja, ta njihova pravica zasenči pravice sedanje generacije do obstoječih dobrin. Predpostavimo, da imajo vse bodoče generacije enako pravico do sedaj poznane zaloge nafte, plina, premoga. Koliko generacij in koliko ljudi v bodočnosti bi morali upoštevati pri razdelitvi obstoječih zalog? Bo potem na vsakega odpadel samo en sodček ali samo ena žlička nafte? Iz tega bi sledilo, da nihče takšne količine ne sedaj in ne v bodočnosti ne bi mogel smiselno uporabiti in bi te zaloge od sedaj naprej ostale neuporabljene. Če bodoče generacije nimajo sedanjih pravic, to še ne pomeni, da sedanji ljudje nimajo nobenih obveznosti, da poskušajo zagotoviti določeno kakovost okolja in pustiti odprte mnoge možnosti za tiste, ki bodo prišli za njimi. Te odgovornosti ni mogoče odpraviti z vprašanjem: Kaj pa so bodoče generacije storile za nas? Če nam one ne morejo storiti nič dobrega, pa nam tudi ne morejo storiti nič slabega. Mi pa smo v stanju, da zanje storimo dobro ali zlo. V tem smislu ni in ne more biti enakopravnega recipročnega razmerja med sedanjimi in bodočimi generacijami. Gotovo ni nobenega moralnega imperativa, ki bi lahko brezpogojno zahteval in opravičeval, da se vsaka generacija žrtvuje tako, da bi naslednja generacija lahko živela bolje. To žrtvovanje je že bilo hudo politično zlorabljeno in ne more biti še ekološko zlorabljeno. Kot starši ne dolgujejo otrokom boljšega življenja, kot so ga sami imeli, tako tudi

bodočim generacijam ne dolgujemo boljšega življenja, kot ga imamo sami, in jim tudi ne dolgujemo virov, ki jih sami potrebujemo. Če teoretsko ni možno utemeljiti in opravičiti, da smo jim dolžni zagotoviti boljše življenje, pa tudi nimamo pravice, da jim naprtimo slabšega. Omejitev v tej pravici pa že zahteva skrajno razumno antientropijsko obnašanje. Strogo dolgoročno vzeto bodo zaradi entropijskega zakona ekološke razmere bodočih generacij nujno slabše od predhodnih. Kakšno bo to poslabšanje po obsegu in vrsti, pa bo odvisno od znanosti, tehnologije in ekološke zavesti vsake generacije. Odvisno bo tudi od tega, kaj si bo vsaka generacija predstavljala pod dobrim in srečnim življenjem in v skladu s temi predstavami usmerjala svojo ekonomijo. Za omejevanje naše rabe in zlorabe okolja sta konec koncev le odločilna naš lasten interes in najbližji interes za naše otroke in ne neka daljna odgovornost za vse bodoče generacije. In če bodo naši otroci enako ravnali oziroma se še bolj kot mi zavedali svojih obstoječih ekoloških eksistenčnih interesov, potem je tu že zajet interes vseh bodočih generacij.

Ključni eksistenčni ekološki interesi bodočih generacij so zavarovani, če bo vsaka generacija zadovoljevala svoje potrebe tako, da bo spoštovala in ohranjala temeljne pogoje obstojnega razvoja (sustainable development), to je razvoja, ki je sposoben sam sebe trajno ohranjati. Videti je, da je bil izraz prvič uporabljen v knjigi Clarka Piragesa: *The Sustainable Society. Implications for Limited Growth*, New York 1977. Teoretsko popularen in operativen pa je ta pojem deset let kasneje postal s knjigo Svetovne komisije Združenih narodov za okolje *Our Common Future* 1987. Obstojni razvoj naj bi vseboval in izpolnjeval naslednje ključne pogoje:

- kontinuirano podpiranje obstoja raznovrstnosti življenja na Zemlji
- dolgoročno vzdrževanje zalog bioloških virov in produktivnosti agrokulturnih sistemov
- ustaljena človeška populacija
- omejena rast ekonomij
- poudarek na ekonomijah manjšega obsega, če generirajo manj ekoloških problemov in je le-te lažje obvladovati
- trajna kakovost okolja in ekosistemov
- kolikor je mogoče zadovoljevanje potreb povezati z obnovljivimi viri
- kolikor je mogoče redkejše neobnovljive vire nadomestiti z bolj razširjenimi neobnovljivimi viri
- stalno povečevati trajnost, življenjsko dobo proizvodov
- reciklirati vse, kar se da, in tu morajo ekološki kriteriji imeti prednost pred ekonomskimi
- kmetijstvo dolgoročno osvoboditi od parazitske odvisnosti od neobnovljivih energetskih virov (nafte)
- odpraviti produkcijo modnih izdelkov in tudi vso proizvodnjo vojaških sredstev
- takšna raven materialne blaginje, ki je trajno ekološko mogoča za vse človeštvo, ne pa samo za manjši razviti del.

Najbrž s tem niso naštetni vsi temeljni pogoji obstojnega razvoja. Odkrili se bodo še drugi. Če samo eden izmed teh pogojev ni izpolnjen ali samo delno, smo oslabili in časovno skrajšali obstojnost razvoja. Ne civilizacija v celoti in nobena družba še ne izpolnjuje vseh pogojev obstojnega razvoja. Pravzaprav jih izpolnjuje zelo malo in še te le polovičarsko. Vse družbe so še družbe neobstojnega razvoja.

Ni brezhiben, je pa zadovoljiv, ker ni boljšega. Je zadovoljiv samo v povezavi z drugimi dejavniki. Na izziv onesnaževanja so ekonomisti spet ekonomistično odgovorili, da se lahko izognemo vsakemu onesnaženju, če so cene ustrezne. Ekonomisti sodijo, če bi trg lahko identificiral vse mogoče ekološke stroške, bi jih lahko upošteval in v tem primeru bi se tržna ravnotežja ujemala z zahtevami kakovosti vzdrževanja dolgoročnih ekoloških ravnotežij. Toda obstaja več težkih problemov, ki preprečujejo, da bi bil navedeni »če« uresničljiv. Mnogih ekoloških stroškov ni mogoče kvantificirati in vrednostno izraziti. Kako bi lahko cenovno ovrednotili izginulo živalsko in rastlinsko vrsto in z njo za vedno izgubljene genetske informacije? Kako bi se lahko ocenili stroški posledic nastajanja tople grede in nastajanja ozonske luknje? Mnoge ekološke škode so potencialne, akumulativne, sinergične narave, ki se kažejo s časovno zamudo, pa jih še znanstvene raziskave ne odkrijejo takoj, kaj pa šele trg, da bi potencialne škode pravočasno upošteval v cenah, kar naj bi pomenilo, da se prakticira produkcijsko in potrošniško obnašanje, ki predvideno škodo izključuje. Takšno preventivno ekološko obnašanje trga bi pomenilo, da je trg maksimalno občutljiv za tekoča znanstvena ekološka spoznanja in da jih je pripravljen upoštevati. Informacije o možnih ekoloških škodah ne daje trg, ampak znanost. Trg bi moral internalizirati v bistvu tudi vse stroške ekoloških raziskav, da bi se na podlagi pridobljenih spoznanj lahko dolgoročno preventivno ekološko obnašal. Ker obstaja vsakokratna omejitev ekološkega spoznanja, že iz tega izhaja neuresničljivost ekonomskega mita, če bi bile cene pravšnje, onesnaženja ne bi bilo. Dolgoročno preventivno tržno ekološko obnašanje bo zahtevalo vse bolj tesno povezavo med tržno-produkcijskimi subjekti in znanstveno-ekološkim in ekološko-tehnološkim raziskovanjem.

V določeni meri je ta povezava lahko neposredna, toda v glavnem ne bo mogla preko posredniških državnoupravnih organov, odgovornih za ekološke standarde in normative, v katerih se izražajo znanstvena spoznanja in so obvezen okvir za ekološko podjetništvo. Zgodovinsko je nesporno, da trg sam od sebe ni razvil mehanizmov, ki bi preprečevali onesnaženje okolja. Trg tudi ni razvil socialne funkcije. V obeh primerih je dopolnitev ali prisila prišla od zunaj: iz države, političnih strank, družbenih gibanj, sindikatov idr. Razširitev ekoloških strokovnih spoznanj v široki javnosti lahko v nekaterih primerih izvede pritisk na gospodarstvo, da sprejme preventivne okoljevarstvene ukrepe, ko za to še ni zakonske obveznosti oziroma prisile. Znan je primer iz sredine 70. let, ko je podjetje za oskrbo energije v Wilhelmshavnu ob Severnem morju hotelo povečati proizvodnjo električne energije, pa so se temu meščani upirali, ker so bile že zelo razširjene vesti o učinkih kislega dežja. Posledica tega upiranja je bila, da so meščani v Wilhelmshavnu prvi v Evropi dobili elektrarno na premog in nafto, ki je bila opremljena z napravo za razžvepljenje, čeprav še ni bilo zakonskih predpisov, ki bi podjetje v to prisilili. To je lep primer o ekološki moči ozaveščene javnosti in o pomenu razširjanja strokovnih spoznanj v javnih medijih. Dolgo obdobje več kot dveh stoletij je bil trg skoraj popolnoma ravnodušen oziroma profitniško agresiven do okolja. Kljub razvijanju ekološkega menedžementa, ekoloških asociacij znotraj industrije, kot je npr. v okviru Evropske skupnosti Integrated System of Environmental Business Management ali Bundesdeutscher Arbeitskreis für umweltbewusstes Management (BAUM), bo vloga države in civilne družbe kot ekološkega subjekta še naprej nepogrešljiva. V razvitem zahodnem svetu se je v podjetniških krogih utrdilo prepričanje, da brez ekološko misleče ekonomije ne bo javnega

soglasja med skupnostjo in podjetjem, brez tega javnega soglasja pa ne more biti nobene svobodne tržne ekonomije. Kot je socialno tržno gospodarstvo, ki pa ni nastalo kar samo od sebe zunaj konfliktov družbenih interesov, prineslo večjo socialno blaginjo kot državno plansko gospodarstvo, tako tudi socialno-ekološko tržno gospodarstvo lahko več naredi za okolje kot centralno plansko. Tržni mehanizem pa seveda kljub temu ni in nikdar ne bo zadostno, edino in idealno sredstvo za obravnavanje dolgoročnih problemov varstva okolja in izrabe naravnih virov. Javno upravljalska ekološka nadzorna funkcija se bo vse bolj vpletala in bo prisotna pri upravljanju dobrin v zasebni lasti, ki pa so izrednega družbeno-ekološkega pomena, kot so npr. gozdovi. Trgu so zaupane razporeditev virov, porazdelitev dohodkov in kakovostno učinkovita uporaba naravnih virov, toda znotraj družbeno postavljenih ekoloških in etičnih meja, znotraj družbenega soglasja o sprejemljivih ekoloških tveganjih. Trgu ni dovoljeno, da postavlja svoje lastne ekološke meje, vendar pa je svoboden znotraj začrtanih meja. Nujno je, da se meje postavljajo od zunaj. Če pa jih že postavlja sam ekološko osveščen menedžment, pa mora njihova sprejemljivost biti strokovno družbeno verificirana.

Kot se je izkazalo, da tržno-ekonomsko ni rešljiv problem optimalne medgeneracijske uporabe virov, tako tudi ni tržno rešljivo maksimalno preprečevanje onesnaževanja.

Nobelovec Ronald Coase, ki je med drugim dobil Nobelovo nagrado za leto 1991 tudi za svoj članek *The Problem of Social Cost* (1960), je bil v tej študiji prepričan o ekološki učinkovitosti tržnega mehanizma. Pogajanja med onesnaževalci in prizadetimi po njegovem vedno vodijo k optimalni uporabi virov. Vsaka stranka je pripravljena poravnati škodo ali sprejeti nadomestilo do tiste mere, dokler ima še vedno neko korist v primerjavi s storjeno škodo, opustitvijo, zmanjšanjem ali preselitvijo dejavnosti. Pri tem je po Coasu nepomembno, katera stranka je odgovorna za škodo. Če se npr. zrak jemlje, kot da je last tovarnarja, je javnost odgovorna, in če želi omejiti onesnaženje, mora tovarnarju nadomestiti stroške, ki nastopijo zaradi zmanjšanja onesnaženja, če pa zrak pripada javnosti, je pa lastnik tovarne odgovoren za onesnaženje in mora nadomestiti stroške javnosti za storjeno škodo. Ta Coasov teorem, če so pogajalski stroški nizki, velja le za pogajalske partnerje znotraj obstoječe generacije, odpove pa pri medgeneracijskem problemu. Coasov teorem tudi odpove pri možnih katastrofičnih ekoloških škodah in tam, kjer ni natančnih lastninskih razmejitev.

Tržni mehanizem je do neke mere učinkovit znotraj obstoječe generacije, ne pa med generacijami. Toda tudi v tem primeru morajo biti politični in državni dejavniki ter subjekti civilne družbe korektiv trga, kot so zunaj trga socialni korektivi tržnega gospodarstva. Socialno tržno gospodarstvo je na poti, da se preoblikuje v socialno-ekološko tržno gospodarstvo. Je naše gospodarstvo na tej poti ali pa bo naredilo usoden historični ovinek?

LITERATURA

- Augustinus, A. (1914): *Gottesstaat*, Kempten und Munchen 1914, Bd. 2
Coase, R. H. (1960): *The Problem of Social Cost*, *The Journal of Law and Economics*, October 1960
Immler, H. (1985): *Natur in der Ökonomischen Theorie*, Westdeutscher Verlag
Immler, H. (1989): *Vom Wert der Natur*, Westdeutscher Verlag
Kirn, A. (ur.) (1991): *Ekologija, ekonomija, entropija*. ARAM, d.o.o., Maribor

Goodpaster, K. E. K. M. Sayre (1979): *Ethics and Problems of the 21st Century*, University of Notre Dame Press, London

Winter, G. (1988): *Business and Environment*, McGraw Hill Book Company

Pirages, C. (ed.) (1977): *The Sustainable Society. Implications for Limited Growth*

Locke, J. (1978): *Dve obravnavi o vladanju*, Beograd, Mladost